

Denne publikasjonen handler om fattigdom fra 1786 og frem til 1920. I Kristiansand stift, som Agder var en del av, ble fattigvesenet opprettet i 1786. Fram til 1920 ble grunnlaget for dagens sosialordninger lagt, kjempet fram av staten, kirken, politikere og enkeltpersoner. Tiden etter 1920 og fram til i dag har i større grad vært preget av konkretisering og rendyrking enn av de store forandringene. Prosessen er fortsatt i gang.

Foto: Anita Nilsen.

INNLEDNING

Kathrin Pabst

I 2016 har Vest-Agder-museet gjennomført et dokumentasjonsprosjekt om fattigdom i dag. Ved å se resultatene i lys av forskningsresultatene som denne boka inneholder, er det mulig å trekke noen historiske linjer som forbinder fortid og nåtid. Selv om mennesker i dagens samfunn sjelden fryser og sulter, fører mangel på penger til en sosial isolasjon som – kanskje – gir en lignende følelse av utenforskap som fortidens mennesker kan ha følt.¹

“Ikke bare greit?”

Her ved Vest-Agder-museet har vi lenge jobbet med samfunnsaktuelle temaer som synes å være tabubelagte. Fattigdom er utvilsomt blant temaene som det er vanskeligst å snakke om. Er du berørt av fattigdom, prøver du å skjule det, ofte til og med for dine nærmeste. Å være fattig er skambelagt, nesten som et tegn for at du ikke har klart deg i vårt samfunn, der “alle” fremstår som vellykkete. Fattigdom er “ikke bare greit,” som Sørendingene ellers så gjerne sier om det meste.

Hvor sårt det er ikke å ha råd til det andre anser som dagligdagse ting eller opplevelser, har vi fått høre mye om i vårt dokumentasjonsprosjekt *“Ikke bare greit? Om å være fattig på Sørlandet.”* De femten informantene som henvendte seg til oss etter et

opprop i avisa og på sosiale medier, har fortalt sterke historier om hvordan det er ikke å kunne jobbe på grunn av sykdom og, tilsvarende, hvordan det er å mangle både penger og et sosialt nettverk.¹ De aller fleste vil være anonyme, samtidig som de ønsker å fortelle folk flest hvordan det er å være “fattig” i rike Norge.

“Fattig” i anførselstegn, fordi noen ikke liker uttrykket og oppfatter det som stigmatiserende. Andre ønsker diskusjonen velkommen og peker på at samfunnet har en utfordring når fattigdom ties i hjel, fordi de involverte skammer seg, eller føler seg utenfor.²

Vi har hørt sterke historier om hvordan det er ikke å ha penger til ordentlig mat og å legge seg sulten, slik at barna får den siste brødkiven. Hvordan det er ikke å kunne jobbe på grunn av sykdom. Hvordan man lar barna være “syke” når venner inviterer til barnebursdag, fordi man ikke har de 50 kronene som gaven kan koste. Hvordan det føles å bli mer og mer isolert fordi man ikke har råd til å møte venner på kafé, der man må betale for kaffen. Hvor vondt det er når man feirer jul med familien og ikke har hatt råd til å kjøpe en eneste gave til de andre. Og hvor mye både voksne og

barn anstrenger seg for å skjule at man ikke har råd til å være med på sosiale sammenkomster med venner eller bekjente.

Noen trakk også frem at det faktisk finnes mange aktiviteter og gøyale tilbud for barn som er gratis, og dette bekreftes av kommunene i Vest-Agder som har svart på museets e-poster om hva slags tilbud som finnes. Er man frisk, aktiv og pågående nok, finnes det en god del tilbud i nærmiljøet de fleste stedene. Våre informanter har i denne sammenhengen trukket frem at det krever pågangsmot og et hevet hode for å søke hjelp – og at det ikke alltid er like lett ikke å bli oppgitt og desillusjonert i møtet med byråkratiet. Man må vite hva man ser etter, man må være frisk nok til aktivt å søke informasjon, og man kan ikke være for stolt til å ta i mot «almisser».

Statistikk tilsier at formuesforskjellene i Norge blir større og større, og at stadig flere har betalingsproblemer. Statistisk Sentralbyrå, SSB, definerer fattige som personer med vedvarende lav inntekt, noe som innebærer at den samlede husholdningsinntekten er mindre enn 60 prosent av mediangjennomsnittet. Også SSB opererer med ulike definisjoner, og en annen tilnærming tilsier at man er fattig når mangel på penger begrenser ens muligheter til å delta i samfunnet på lik linje som menneskene rundt en. Ca. 10 prosent av befolkningen er fattig, og på Agder faller også hele 10 prosent av alle barn inn under denne kategorien.³

Våre informanter er altså neppe alene, selv om de føler det slik. Det er denne følelsen av å være en av svært få som er berørt, av å stå alene mot resten av samfunnet, der de fleste tilsynelatende klarer seg bra, som synes å være en tung utfordring. I tillegg til alle begrensninger som følger med det ikke å ha nok penger til å delta i det sosiale livet som foregår “andre steder”. Fattigdom er relativ og kan ha

mange årsaker, men for den det gjelder, dreier det seg ofte om skyld, skam og usynlighet. Det er det som synes å være den største utfordringen. Skam fører til at man trekker seg tilbake, vil bli usynlig og i mange tilfeller blir mer og mer isolert.

VESTAGDERMUSEET

IKKE BARE GREIT?

Om å være fattig på Sørlandet

Har DU følt fattigdom på kroppen?
Det finnes mange grunner til å være fattig i dag – hvilke er dine?
Vi vil gjerne høre din historie.

Vi planlegger en ny utstilling om fattigdom før og nå. Hvis du har lyst til å bidra med din historie eller en gjenstand du forbinder med fattigdom, håper vi at du vil ta kontakt.

Alle henvendelser behandles konfidensielt.

Kontakt oss på fattig@vestagdermuseum.no eller prosjektleder Kathrin Pabst på tlf. 932 46 157.

VESTAGDERMUSEET
VI FORTELLER DIN HISTORIE

Dette er annonsen som Vest-Agder-museet har publisert i lokalavis og sosiale medier våren 2016. Femten mennesker har tatt kontakt og fortalt om sterke opplevelser.
Design: Per Grimsgaard.

I dagens samfunn fører fattigdom ofte til sosial isolasjon.
Foto: Anita Nilsen.

Da jeg nu, i en Alder af omkr. 60 Aar, er
meget syg og fjærlig og jaulede indtækt
Oskuden kan foratage mig for at ansøge mit
Høimænd med Spindrig, som ogsaa indholde
faldet mig meget. Hingst, og jeg har Grund
gjort mig er meget fattige Hingstindsigelse,
Jaa ansøger jeg for med indvilligt at om at
maatte nokken en liden Hjelp af den af hans
Kongelige Højhed Kronprinsens nærværende Højhed
Gæve til hans Høim. Kongen.

Christianssand den 4de December 1833
indvilligt

Anne Osmundsatter.

Høimændene
for Stiftamtmand de Schouboe
Kommandant af Nordhøim. Ordre
Ridder af Dannebrog. -

Bilde av Anne Osmundsatters brev.
Kilde: SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand,
1936. Gave til fattige 1833-1834.
Foto: Gabriel R. Castro.

“... at maatte erholde en liden Hjelp”

Innsamlingen av personlige beretninger var kun en del av prosjektet. I tillegg kom arbeid med en vandreutstilling og et skoleopplegg som formidler resultatene og prøver å rette fokuset på det faktumet at det fortsatt finnes en like høy prosentdel fattige i dag som for 150 år siden.

Blikket på fortiden var av sentral betydning i museets arbeid med temaet. Samtidig som vi ville lære mer om hvordan det oppleves å være fattig i dag, ønsket vi å vite mer om hvordan fattigdom artet seg før i tiden. Dette ikke med tanke på fattigdom satt i en generell sosialhistorisk kontekst. Men lokalt begrenset til Agder som var en del av det som tidligere het Kristiansand stift. Tiden vi er mest interessert i, 17- og 1800-tallet, var preget av samfunnspolitiske diskusjoner om hvordan man kunne møte fattigdom i befolkningen på beste mulig måte i mange europeiske land, ikke bare i Norge. Det er heller ingenting som tilsier at situasjonen her i sør var veldig annerledes enn i andre deler av landet, selv om biskop Rasmus Paludan i 1753 uttalte at han “ikke i nogen Bye, hvor ieg har været, fundet flere Huusarme og Betlere end i Christiansand”.⁴

I det følgende vil vi nå altså rette søkelyset på Agder. Hva vet vi om de fattige som bodde i byene eller på landet? Hva innebar det å være fattig på 1700- og 1800-tallet, her i regionen? Hvem hjalp dem? Hvordan artet sosialpolitiske diskusjoner seg, og hvilke syn på fattige kom frem? Og ikke minst: Finnes det kanskje noen likhetstrekk mellom det de historiske kildene forteller om fattige og fattigvesenet og det våre informanter forteller om dagens utfordringer?

Bokas hovedtittel – “... at maatte erholde en liden Hjelp” – er et sitat fra en søknad som Anne Osmundsatter skrev like før jul 1833. Men denne søkte hun om å få en liten del av en

større pengesum som Kronsprins Oscar ga til Kristiansands fattige samme år. Som enslig, eldre og syk kvinne var Anne en typisk representant for flere kategorier fattige: var du syk, eldre, enslig kvinne eller aleneforsørger for barn var du nok en av dem som fort kunne havne i fattigdom.

Vi måtte nokså rask konstatere at det fantes lite forskning om fattigvesenet på Sørlandet. Med noen få unntak, hadde ingen sett på det omfattende kildematerialet som fantes blant annet på Statsarkivet i Kristiansand. Mange titalls hyllemeter som ingen hadde sett nærmere på – hvordan kunne det være mulig? Her var muligheten til å tette noen kunnskapshull, og det har vi prøvd ved å hyre inn Roger Tronstad som har tatt på seg jobben med å pløye gjennom kildene.

For første gang foreligger nå en systematisk gjennomgang av arkivmaterialet etter fattigvesenet i Kristiansand stift. Kristiansand by fyller 375 år i år, og siden grunnleggelsen i 1641 var byen opptatt av de fattige. Dem var det mer enn nok av, skal vi tro kildene. Her finner vi også beretninger om enkeltpersoner og enkeltskjebner, enten i offentlige dokumenter som rettsprotokoller og registre, i kirkelige nedtegnelser eller i form av personlige brev. Spesielt sistnevnte gir et innblikk i det personlige, blikket innenfra, det vi kanskje er mest interessert i, i lys av beretningene vi fikk høre fra nåtidens informanter.

Vi har bedt alle forfatterne, også de som belyser grupper av fattige eller velgjørere i de etterfølgende artiklene, om å ha et spesielt fokus på menneskene som blir omtalt og deres personlige skjebner og opplevelser. I denne boka vil du derfor finne mange små fortellinger om for eksempel omstreiferne Åslaug og Håvard som strevde på slutten av 1700-tallet, den 18-år gamle piken Targjerd Jonsdatter som i 1814 stjal noen klær for

Fattige barn har alltid vært og er fortsatt en særlig utsatt gruppe. Ansvaret for å være mer bevisst på utfordringene disse barn står overfor, ligger både hos staten, kommunene og hver og en av oss. Foto: Anita Nilsen.

å holde seg varm eller unge Ole Andreas Ugland som ble plassert i pleie i 1865. Selv om vi ikke kan vite hva de har følt og heller ikke sette de små tidsvinduene vi får innblikk i, inn i linjene av livet de har levd ellers, kan vi leve oss inn i utfordringene de kan ha møtt og følelsene de kanskje har hatt.

Bokas første og desidert lengste artikkel er skrevet av cand. philol. og førstearkivar ved Statsarkivet i Kristiansand, Roger Tronstad. Artikkelen handler om fattigvesenets organisering i Kristiansand stift på 1700- og 1800-tallet. Sentrale spørsmål som drøftes, er hvordan man forholdt seg til de ulike grupper av fattige, hvordan man forsøkte å skille mellom dem som ikke kunne jobbe og dem som ikke ville jobbe, hvilke støtteordninger som fantes og hva som var grunnen til de organisatoriske endringene man så i fattigvesenet opp gjennom årene. Som nevnt overfor legges med dette for første gang fram en systematisk gjennomgang av det omfattende kildematerialet som finnes etter fattigvesenet i Kristiansand stift.

Deretter følger artikkelen til etnolog og konservator ved Vest-Agder-museet, Tonje Tjøtta. Hun belyser datidens syn på de såkalte “verdige” og “uverdige” fattige som fantes i Kristiansand på midten av 1800-tallet, konkret i 1865. Dette året ble den første store folketellingen etter 1801-tellingen holdt, og her finner man blant annet informasjon om hvem som var fattig og bakgrunnen for deres fattigdom. Folketellingen blir komplementert av fattigvesenets protokoll for samme år, for å komme nærmere enkeltpersonene som mottok fattigstøtte, både de som fikk fast støtte og de som bare mottok hjelp noen få ganger. Mange var avhengig av fast støtte – og mange, mange flere trengte en hjelp når de kom i en nødsituasjon, utløst av akutt sykdom eller for eksempel brann.

Psykisk syke var en gruppe mennesker som ofte var fattige. Historiker Anne Mette Seines utdyper i sin artikkel hvordan psykisk syke mennesker ble behandlet på 1800-tallet og hva som var grunnen til at ni av ti av dem var fattige. Enkelt personer ble sentrale i kampen for en mer verdig behandling av psykisk syke, og etter hvert fikk samfunnet et nytt syn på denne gruppen mennesker. “Barn, ungdom, voksne og eldre, kvinner som menn, ble sendt rundt til fremmede, enkelte ble innesperret, fastlenket, kledd nakne og behandlet som dyr”, sammenfatter Seines, samtidig som hun redegjør for hvordan forholdene langsomt ble bedre.

Den etterfølgende artikkel fokuserer på én mann som av mange har blitt omtalt som “Smaafolkets” venn og velgjører: Ludvig Adolf Lømsland, en rik forretningsmann og politiker fra Kristiansand. Journalist, medieprodusent og forfatter Reidar Mosland skriver innlevende om hvordan Lømsland grep fat i de mange utfordringene fattige arbeidere i Kristiansand møtte rundt 1870. Kalde vintre, dårlige boforhold og lite arbeid førte til sult og sykdom blant arbeiderne og i deres familier. Lømsland brukte mye penger, tid og etter hvert sin nasjonale innflytelse for et mer rettferdig samfunn, med bedre levekår for de fattigste.

I artikkelen til historiker og arkivar ved Statsarkivet i Kristiansand, Thomas Olsen, rettes oppmerksomheten mot den gruppen fattige som ofte møter mest forståelse, nemlig de eldre. Mandal fikk sitt første kommunale gamle hjem i 1918, og samfunnsdebatten i forkant av etableringen, med sosial engasjerte politikere i spissen, viser veien til et mer tydelig skille mellom fattigomsorg og eldreomsorg.

Det siste bidraget er skrevet av pedagog og formidlingsleder ved to av Vest-Agder-museets avdelinger, Judith Seland Nilsen. Med utgangspunkt i en gjenstand, en rokk som hun har

Alene. Foto: Anita Nilsen.

arvet etter sin oldemor Maria, nøster forfatteren opp i en familiehistorie fra Sørlandet som var preget av vanskelige kår. Som i så mange andre familier fra samme tid, måtte barna på vandring om sommeren, og mange utvandret også etter hvert til Amerika. For familiene var redskaper som rokken uunnværlige for å møte en hverdag da man måtte klare seg med det lille man hadde på best mulig måte.

Noen avsluttende refleksjoner

Samlet sett gir denne artikkelsamlingen nye innblikk i fortidens syn på fattige, på hjelpetiltak som fantes og som ble utviklet i årenes løp, og ikke minst på de fattiges levekår her på Agder. De historiske linjene som forbinder fortiden med nåtiden er synlige på flere vis. Dagens hjelpeordninger og institusjoner som vi tar som en selvfølge, ble grunnlagt de siste to hundre år. Det har som oftest vært enkelte mennesker – kirkelige representanter, private velgjørere eller politikere – som har satt i gang prosesser i samfunnet som har ført til forandringer, i dette tilfelle hjelpeordninger for ulike grupper mennesker.

Før, som nå, ser det ut som om noen samfunnsgrupper er mer utsatte for å kunne bli

fattige. Disse gruppene er relativt sett fortsatt de samme: Barn, eldre, rusavhengige og mennesker som på grunn av fysisk eller psykisk sykdom ikke kan forsørge seg selv. Men “fattige” har aldri vært, og vil aldri være, en homogen gruppe, der alle medlemmer kan behandles likt. Grunnene til at man har for lite penger til rådighet er mangfoldige og ulike, og tilsvarende trengs et målrettet blikk på årsak og konsekvenser, for å kunne løse en samfunnsutfordring eller hjelpe den enkelte.

I grunn og bunn handler fattigdom om at man av økonomiske grunner ikke kan delta i det sosiale felleskapet. Det kan virke som om den største forskjellen ved å være fattig før og nå ligger i en økt følelse av å være alene om det. I fortidens samfunn manglet man som fattig nok i større grad elementære ting, som varme omgivelser og mat. Samtidig så man også tydeligere at det fantes flere andre som var i en lignende situasjon. I dagens samfunn har også de fattige mat, klær eller et tak over hodet. Men uten råd til å delta i sosiale aktiviteter, føler man seg nok i større grad enn før alene og sosialt isolert. Når folk flest tilsynelatende synes å ha mer enn nok penger, blir det stadig mer tabu- og skambelagt å være “en av de få” som ikke har det. Ofte trekker man seg enda mer tilbake, og derved settes det i gang en vond sirkel av ensomhet, skam og selvalgt isolasjon.⁵

Vi vil takke alle våre informanter som har visst oss stor tillit og delt sine personlige erfaringer med oss. Og vi vil takke alle forfattere som har bidratt til å kaste lys over fortiden og derved gjort det mulig å se forbindelseslinjer som ellers ikke hadde blitt synlige.

Takk til dere – og takk til deg som nå holder denne boka i hendene og dermed er villig til å lese mer om et tema som fortsatt er vanskelig å håndtere. For de berørte og for samfunnet som vi alle er en del av.

Litteratur

Underlid, Kjell (2006). *Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge*. Oslo.

Underlid, Kjell (2009). *Sosial rettferd. Fattigdom og rikdom i det moderne Norge*. Oslo.

Noter

1. Det finnes omfattende litteratur om fattigdomsbegrepet før og nå. For en kort sammenfatning se bl. a. Underlid 2009, s.187-195.
2. Fattigdom anses for å være fortsatt en av de største utfordringene sosialstaten står overfor. Tilsvarende mange studier og publikasjoner fra ulike fagfelt er tilgjengelige. Vårt dokumentasjonsprosjekt og våre konklusjoner støtter opp under resultatene av nyere studier, se for eks. Underlid 2006.
3. Se www.barnefattigdom.no for oppdaterte tall for hvert fylke og større by.
4. Både denne og neste kilde, søknaden om penger fra Anne Osmundsdatter er nærmere omtalt og satt i en større sammenheng i Roger Tronstads artikkel som følger etter denne innledningen.
5. Våre konklusjoner støtter opp under resultater av andre studier, se bl.a. Underlid 2009, s. 192-195.